stosunki międzynarodowe | podręcznik akademicki

redakcja naukowa
Ryszard Zięba

Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie

WYDAWNICTWA AKADEMICKIE I PROFESJONALNE

Redakcja naukowa serii

dr Agnieszka Bryc, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
dr Justyna Zając, Uniwersytet Warszawski

Wydawca: *Ewa Skuza*
Redakcja merytoryczna: *Andrzej Brzozowski*
Projekt okładki, stron tytułowych
i opracowanie typograficzne serii: *Jacek Staszewski*
Korekta: *Maria Aleksandrow*
Indeks: *Andrzej Brzozowski*

ISBN 978-83-60501-92-4

© Copyright by Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne
Warszawa 2008

Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o.
Grupa Kapitałowa WSiP S.A.
00-696 Warszawa, ul. J. Pankiewicza 3
www.waip.com.pl

Wydanie pierwsze
Arkuszy drukarskich: *38*
Skład i łamanie: *Eryk Stawiński*
Druk i oprawa: *Drukarnia TREND*

Spis treści

Wstęp *Ryszard Zięba* **11**

Wprowadzenie *Ryszard Zięba*

Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego 15

1. Pojęcie i istota bezpieczeństwa międzynarodowego **15**
2. Doświadczenie z badania bezpieczeństwa w latach zimnej wojny: przydatność teorii realistycznej **22**
3. Nowe rodzaje ryzyka dla bezpieczeństwa międzynarodowego po zimnej wojnie **25**
4. Środki i metody kształtowania bezpieczeństwa międzynarodowego po zimnej wojnie: przydatność teorii neoliberalnej **32**
5. Dialektyka regionalizacji i globalizacji bezpieczeństwa międzynarodowego **36**

CZĘŚĆ PIERWSZA

Rozdział I *Justyna Zając*

Koncepcja bezpieczeństwa USA 43

1. Przesłanki redefinicji bezpieczeństwa po zimnej wojnie **43**
2. Dokumenty programowe **45**
3. Ewolucja koncepcji bezpieczeństwa **53**
4. Konkluzje **59**

Rozdział II *Agnieszka Bryc*

Koncepcja bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej 62

1. Przesłanki redefinicji bezpieczeństwa po zimnej wojnie **62**
2. Dokumenty programowe **64**
3. Ewolucja i nowe tendencje w koncepcji bezpieczeństwa **76**
4. Konkluzje **81**

Rozdział III *Bartosz Wiśniewski*

Koncepcja bezpieczeństwa Wielkiej Brytanii 83

1. Przesłanki redefinicji bezpieczeństwa po zimnej wojnie **83**
2. Główne dokumenty programowe **88**
3. Ewolucja koncepcji bezpieczeństwa **92**
4. Nowe elementy w koncepcji bezpieczeństwa: idea „dyplomacji obronności" **102**
5. Konkluzje **102**

Rozdział IV *Irma Słomczyńska*

Koncepcja bezpieczeństwa Francji 105

1. Przesłanki redefinicji bezpieczeństwa po zimnej wojnie **105**
2. Dokumenty programowe; redefinicja bezpieczeństwa **107**
3. Ewolucja koncepcji bezpieczeństwa **116**
4. Konkluzje **120**

Rozdział V *Aleksandra Zięba*

Koncepcja bezpieczeństwa Niemiec 122

1. Przesłanki redefinicji bezpieczeństwa po zimnej wojnie **122**
2. Dokumenty programowe **127**
3. Program reformy Bundeswehry **134**
4. Ewolucja koncepcji bezpieczeństwa **140**
5. Konkluzje **143**

Rozdział VI *Ryszard Zięba*

Koncepcja bezpieczeństwa Unii Europejskiej 147

1. Przesłanki ustanowienia polityki bezpieczeństwa Unii Europejskiej **147**
2. Podstawy programowe polityki bezpieczeństwa UE **150**
3. Europejska strategia bezpieczeństwa **161**
4. Konkluzje **164**

Rozdział VII *Dominik Mierzejewski*

Koncepcja bezpieczeństwa Chińskiej Republiki Ludowej 167

1. Przesłanki redefinicji bezpieczeństwa **168**
2. Główne dokumenty programowe **173**
3. Ewolucja i nowe tendencje **184**
4. Konkluzje **190**

Rozdział VIII *Renata Włoch*

Koncepcja bezpieczeństwa Indii 192

1. Zewnętrzne determinanty pozimnowojennej zmiany koncepcji bezpieczeństwa Indii **193**
2. Wewnętrzne determinanty pozimnowojennej zmiany koncepcji bezpieczeństwa Indii **195**
3. Redefinicja bezpieczeństwa w głównych dokumentach programowych **199**
4. Ewolucja polityki bezpieczeństwa Indii i nowe tendencje w koncepcji polityki bezpieczeństwa **206**
5. Nowe środki i metody polityki bezpieczeństwa Indii **212**
6. Konkluzje **214**

Rozdział IX *Marcin Florian Gawrycki*

Koncepcja bezpieczeństwa Brazylii 216

1. Przesłanki redefinicji bezpieczeństwa **216**
2. Główne dokumenty programowe: redefinicja bezpieczeństwa **220**
3. Ewolucja koncepcji bezpieczeństwa **227**
4. Konkluzje **232**

CZĘŚĆ DRUGA

Rozdział X *Paweł Frankowski*

Bezpieczeństwo globalne w warunkach transformacji ładu międzynarodowego 237

1. Zmiana paradygmatu bezpieczeństwa globalnego? **237**
2. Zagrożenia globalne po zimnej wojnie **240**
3. Zmiana percepcji zagrożeń globalnych po zimnej wojnie **252**
4. Instytucje kształtujące bezpieczeństwo globalne **254**
5. Rola aktorów niepaństwowych w kształtowaniu bezpieczeństwa globalnego **257**
6. Nowe tendencje w ewolucji globalnego ładu bezpieczeństwa **259**
7. Konkluzje **261**

Rozdział XI *Ryszard Zięba*

Bezpieczeństwo państw zrzeszonych w NATO i Unii Europejskiej 263

1. Główne zagrożenia i wyzwania **263**
2. Adaptacja wielostronnych instytucji bezpieczeństwa do nowych uwarunkowań **264**

3. Działania państw i instytucji międzynarodowych na rzecz bezpieczeństwa 275
4. Rezultaty i nowe tendencje ewolucji bezpieczeństwa państw zrzeszonych w NATO i UE 290
5. Konkluzje 295

Rozdział XII *Marko Mihajić*
Bałkański kompleks niestabilności i bezpieczeństwa 297
1. Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa 298
2. Główne obszary niestabilności na Bałkanach 307
3. Działania państw i instytucji międzynarodowych na rzecz bezpieczeństwa 312
4. Efektywność inicjatyw i działań na rzecz bezpieczeństwa 327
5. Nowe tendencje ewolucji bezpieczeństwa Bałkanów 327
6. Konkluzje 328

Rozdział XIII *Maciej Raś, Agata Włodkowska*
Bezpieczeństwo obszaru WNP 331
1. Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa obszaru WNP 332
2. Główne obszary niestabilności i konflikty w regionie 337
3. Działania państw i instytucji międzynarodowych na rzecz umacniania bezpieczeństwa na obszarze WNP 347
4. Nowe tendencje ewolucji ładu międzynarodowego w regionie 353
5. Konkluzje 360

Rozdział XIV *Justyna Zając*
Bliskowschodni kompleks niestabilności i bezpieczeństwa 363
1. Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie 363
2. Główne obszary niestabilności i konflikty w regionie 374
3. Działania państw i instytucji międzynarodowych na rzecz umacniania bezpieczeństwa 383
4. Nowe tendencje ewolucji ładu międzynarodowego w regionie 393
5. Konkluzje 396

Rozdział XV *Marcin Kaczmarski*
Bezpieczeństwo Azji Wschodniej i Pacyfiku 398
1. Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa w regionie 398
2. Główne źródła niestabilności i konflikty w regionie 401

3. Działania państw i instytucji międzynarodowych na rzecz umacniania bezpieczeństwa 407
4. Nowe tendencje ewolucji bezpieczeństwa międzynarodowego w regionie 419
5. Konkluzje 421

Rozdział XVI *Renata Włoch*
Bezpieczeństwo Azji Południowej 424
1. Stare i nowe zagrożenia oraz nowe wyzwania 424
2. Główne konflikty i obszary niestabilności w regionie 429
3. Działania państw i instytucji międzynarodowych na rzecz umacniania bezpieczeństwa 440
4. Nowe tendencje ewolucji ładu międzynarodowego w regionie 442
5. Konkluzje 443

Rozdział XVII *Wiesław Lizak*
Bezpieczeństwo Afryki 446
1. Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa w Afryce 447
2. Główne obszary niestabilności w regionie 457
3. Działania na rzecz umacniania bezpieczeństwa 467
4. Konkluzje – główne trendy ewolucji bezpieczeństwa w regionie 478

Rozdział XVIII *Beata Wojna*
Bezpieczeństwo Ameryki Łacińskiej i Karaibów 482
1. Zagrożenia i wyzwania 482
2. Główne obszary niestabilności 490
3. Działania państw i instytucji międzynarodowych na rzecz umacniania bezpieczeństwa w regionie 498
4. Nowe tendencje ewolucji ładu międzynarodowego w regionie 514
5. Konkluzje 517

Rozdział XIX *Marcin Kaczmarski*
Problematyka zbrojeń i rozbrojenia 520
1. Dialog strategiczny Rosja–Stany Zjednoczone 520
2. Nierozprzestrzenianie broni masowego rażenia 532
3. Ograniczenia w dziedzinie broni konwencjonalnej 537
4. Jakościowy wyścig zbrojeń 540
5. Konkluzje 543

Rozdział XX *Małgorzata Bielecka*
Nowe role międzynarodowych organizacji do spraw bezpieczeństwa 547
1. Przesłanki działań organizacji międzynarodowych w dziedzinie bezpieczeństwa 547
2. Role organizacji międzynarodowych do spraw bezpieczeństwa 549
3. Zagrożenia i wyzwania dla działalności organizacji międzynarodowych do spraw bezpieczeństwa 569
4. Nowe tendencje rozwoju ról organizacji międzynarodowych do spraw bezpieczeństwa 572
5. Konkluzje 579

Noty biograficzne o autorach 581

Indeks 586

Wstęp

Problematyka bezpieczeństwa międzynarodowego należy do centralnych zagadnień w nauce o stosunkach międzynarodowych. Wynika to z okoliczności, że troska państw i zbiorowych uczestników życia międzynarodowego o zapewnienie własnego bezpieczeństwa jest potrzebą o charakterze egzystencjalnym. Bez jej zaspokojenia nie jest możliwe realizowanie wszystkich innych celów i aspiracji zarówno państw, narodów jak i jednostek. Z tego względu w badaniach zawsze poświęcano najwięcej uwagi właśnie zagadnieniom bezpieczeństwa. W okresie zimnowojennego podziału Europy i świata bezpieczeństwo międzynarodowe było bardzo zmilitaryzowane i w zasadzie zależne od stanu stosunków między dwoma supermocarstwami: Związkiem Radzieckim a Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Nawet w regionach odległych od głównej osi rywalizacji Wschód–Zachód dawały o sobie znać obawy wynikające z niebezpieczeństwa globalnej wojny, z możliwym użyciem broni jądrowej. Do połowy lat 80. XX wieku świat znajdował się w cieniu zagrożenia wielką wojną, która mogła zakończyć się zniszczeniem życia na Ziemi. W wyniku zmiany polityki jednego z dwóch supermocarstw, ZSRR, w stosunkach Wschód–Zachód ponownie nastąpiło odprężenie, które ułatwiło dojrzewające przemiany demokratyczne w krajach bloku wschodniego. Jesień Ludów 1989 roku była symptomem załamania się systemów politycznych państw realnego socjalizmu, leżących na wschód od Łaby. Na początku lat 90. blok wschodni, a następnie ZSRR przestały istnieć. Rozpoczęła się nowa epoka w rozwoju politycznym państw Europy Środkowej i Wschodniej, a w konsekwencji w historii świata.

Załamanie się zimnowojennego ładu międzynarodowego stworzyło nowe wielkie szanse dla wielu narodów, ale zarazem nowe wyzwania dla polityki państw i instytucji międzynarodowych oraz dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Najważniejsi gracze sceny międzynarodowej dokonali redefinicji swoich koncepcji bezpieczeństwa, a następnie podjęli nową politykę kształtowania porządku międzynarodowego – w pierwszej kolejności właśnie bezpieczeństwa. Przejściowo

świat stał się policentryczny (niezbyt właściwy jest termin „wielobiegunowy"). Od połowy lat 90. zaczął się wyłaniać nowy układ sił, w którym pozycję hegemona w kwestiach bezpieczeństwa zajęły Stany Zjednoczone. Powstała „jednobiegunowość" jest jednak kwestionowana przez wielu pretendentów do współdecydowania o losach świata. Na początku XXI wieku wyraźnie widać wzrastającą rolę międzynarodową i ambicje takich mocarstw, jak Rosja, Chiny, Indie, Brazylia czy Unia Europejska. Bezpieczeństwo międzynarodowe z jednej strony podlega wszechogarniającym procesom globalizacji (właściwie internacjonalizacji), a z drugiej – regionalizacji.

Powyższe względy wskazują, że istnieje potrzeba opisu i analizy całokształtu zjawisk składających się na bezpieczeństwo międzynarodowe pozimnowojennego świata, z uwzględnieniem specyfiki wszystkich regionów. Jest to ważne ze względów poznawczych, a także z uwagi na rosnące zapotrzebowanie społeczne, czyli potrzebę dostarczenia wiedzy i analiz dla decydentów polskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Problematykę bezpieczeństwa międzynarodowego powinni przede wszystkim poznawać ludzie kształcący się. Niniejsza książka została przygotowana w formie podręcznika do przedmiotu o nazwie „Bezpieczeństwo międzynarodowe", wykładanego w szkołach wyższych na kierunku stosunki międzynarodowe. Może być przydatna także dla studentów europeistyki i politologii.

Celem podręcznika jest ukazanie nowych koncepcji bezpieczeństwa sformułowanych przez główne państwa świata, a następnie systemów bezpieczeństwa w poszczególnych regionach: atlantyckim (zintegrowanej Europy oraz USA i Kanady), Bałkanów, Wspólnoty Niepodległych Państw, Bliskiego Wschodu, Azji Wschodniej i Pacyfiku, Azji Południowej, Afryki, Ameryki Łacińskiej i Karaibów. W ujęciu regionalnym chodzi o przedstawienie zagrożeń i wyzwań, głównych obszarów niestabilności i konfliktów, działań podejmowanych przez państwa i instytucje międzynarodowe na rzecz umacniania bezpieczeństwa oraz nowych tendencji w dziedzinie bezpieczeństwa międzynarodowego. Praca podejmuje także zagadnienia globalnych aspektów bezpieczeństwa, zbrojeń i rozbrojenia, a także nowych ról organizacji międzynarodowych w sferze bezpieczeństwa.

Zespół autorski stanowią uczestnicy specjalnie zorganizowanej „grupy zadaniowej", złożonej w większości z młodych badaczy z kilku ośrodków akademickich w kraju: Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Łódzkiego, Akademii Świętokrzyskiej – Filii w Piotrkowie Trybunalskim, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych i Centrum Stosunków Międzynarodowych w Warszawie. Większość

z nich należy do grupy uczestników seminariów doktorskiego i habilitacyjnego prowadzonych przez redaktora tej pracy – prof. dr. hab. Ryszarda Ziębę. Wszyscy autorzy mają zauważalny dorobek publikowany z zakresu polityki zagranicznej państw i problematyki bezpieczeństwa międzynarodowego.

Zastosowana metodologia oparta jest na podejściu interdyscyplinarnym, właściwym dla nauki o stosunkach międzynarodowych, które pozwala łączyć różne metody analizy charakterystyczne dla nauk społecznych, a mianowicie metody: obserwacyjną, analizy i krytyki źródłowej, porównawczą, analizy i krytyki literatury przedmiotu.

Struktura treści podręcznika odpowiada kolejnym etapom analizy. We wprowadzeniu przedstawiono pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego, wskazując na zmieniającą się przydatność głównych podejść teoretycznych do badań, czyli teorii realistycznej i liberalnej. Praca składa się z dwóch zasadniczych części. W pierwszej zostały przedstawione koncepcje bezpieczeństwa głównych graczy międzynarodowych, czyli USA, Federacji Rosyjskiej, Wielkiej Brytanii, Francji, Niemiec, Unii Europejskiej, Chin, Indii i Brazylii. W drugiej części ukazano obraz bezpieczeństwa globalnego w warunkach transformacji ładu międzynarodowego oraz praktykę bezpieczeństwa międzynarodowego we wszystkich regionach świata i jego wspomniane wyżej aspekty uniwersalne. I tak otrzymujemy analizę regionalnych podsystemów bezpieczeństwa: państw zrzeszonych w NATO i Unii Europejskiej (wspólnoty atlantyckiej), Bałkanów, WNP, szeroko rozumianego Bliskiego Wschodu, Azji Wschodniej i Pacyfiku, Azji Południowej, Afryki, Ameryki Łacińskiej i rejonu Karaibów. Każdy z rozpatrywanych regionów został przeanalizowany według w miarę jednolitego schematu obejmującego: wyzwania i zagrożenia, główne obszary niestabilności i ewentualnie konflikty, działania państw i instytucji międzynarodowych na rzecz bezpieczeństwa, nowe tendencje ewolucji ładu międzynarodowego. W tej części zamieszczono także rozdział poświęcony problematyce zbrojeń i rozbrojenia, a także inny ukazujący nowe role międzynarodowych organizacji do spraw bezpieczeństwa. Generalnie można więc stwierdzić, że prezentowana książka dostarcza obszernej, pogłębionej i całościowej wiedzy na temat subiektywnych i obiektywnych aspektów bezpieczeństwa międzynarodowego, ujmowanego w wymiarach narodowym, regionalnym i globalnym.

Podstawę źródłową książki stanowią oficjalne dokumenty głównych uczestników stosunków międzynarodowych. Wykorzystano także bogate piśmiennictwo naukowe na tematy teorii i praktyki bezpieczeństwa międzynarodowego, w większości publikacje w językach obcych, w tym tak mało w Polsce znanych, jak chiński czy portugalski.

Książka, jak na podręcznik przystaje, ma konstrukcję ułatwiającą przyswajanie wiedzy. Poszczególne rozdziały mają podobną konstrukcję. Tekst urozmaicony jest wyróżnieniami, tabelkami, zestawieniami, rysunkami i mapkami. Na końcu każdego rozdziału znajdują się pytania kontrolne i problemy do omówienia, a także bibliografia, która może posłużyć bardziej dociekliwym czytelnikom jako poradnik, odsyłacz do pogłębienia studiów nad problematyką bezpieczeństwa międzynarodowego w pozimnowojennym świecie.

Ryszard Zięba

Wprowadzenie

Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego

RYSZARD ZIĘBA

1. Pojęcie i istota bezpieczeństwa międzynarodowego

1.1. Ogólne rozumienie bezpieczeństwa

W potocznym rozumieniu bezpieczeństwo jest ujmowane negatywnie, jako brak zagrożeń, w definicjach słownikowych zaś występuje zazwyczaj ujęcie pozytywne utożsamiające bezpieczeństwo z pewnością jako stanem przeciwstawnym zagrożeniom[1]. Oznacza to, że termin ten można rozumieć jako synonim braku zagrożeń, ochronę przed zagrożeniami lub wreszcie jako pewność, będącą wynikiem niewystępowania zagrożeń i/lub skutecznych działań w celu zapobiegania im lub ich usunięcia.

Bezpieczeństwo jest potrzebą podmiotową, to znaczy, że może dotyczyć różnego rodzaju podmiotów, od jednostek po wielkie grupy społeczne, włączając w to struktury organizacyjne (instytucje) reprezentujące pojedynczych ludzi i grupy społeczne (państwa, narody, system międzynarodowy). Bezpieczeństwo jest potrzebą egzystencjalną, czyli związaną z istnieniem danego podmiotu. Ma ona charakter złożony i obejmuje zaspokojenie takich potrzeb szczegółowych, jak: trwanie (przetrwanie/samozachowanie), całość, tożsamość (identyczność), niezależność, spokój, posiadanie oraz pewność funkcjonowania i rozwoju[2].

---

[1] R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe", 1989, nr 10, s. 49; *A Dictionary of the Social Sciences*, J.W. Gould, W.L. Kolb (red.), Tavistock Publications, London 1964, s. 629.

[2] Szerzej zob. R. Zięba, Teoria ogólna bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych [w:] *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 936–939.

bezpieczenstwo_R00_wprowadzenie.indd 15 2007-10-04 22:01:59

W najogólniejszym znaczeniu bezpieczeństwo można określić jako pewność istnienia i przetrwania, posiadania oraz funkcjonowania i rozwoju podmiotu. Pewność jest wynikiem nie tylko braku zagrożeń (ich niewystępowania lub wyeliminowania), ale także powstaje wskutek kreatywnej działalności danego podmiotu i jest zmienna w czasie, czyli ma naturę procesu społecznego.

W tradycyjnym ujęciu bezpieczeństwo jest rozpatrywane w kontekście zagrożeń i jest kojarzone ze stosowaniem siły i przymusu. Jest to tzw. ujęcie negatywne bezpieczeństwa. Jednakże współcześnie dostrzega się potrzebę podejmowania pozytywnych działań kreujących bezpieczeństwo. Siła i przymus relatywnie tracą na znaczeniu, zwiększa się natomiast użyteczność środków niesiłowych oraz następuje ewolucja pojmowania bezpieczeństwa.

1.2. Ujęcia bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych

Na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych pojęcie bezpieczeństwa odnosi się do procesu zaspokajania potrzeb i interesów uczestników życia międzynarodowego. Proces ten realizuje się w środowisku międzynarodowym, a jego konsekwencje dotyczą nie tylko zainteresowanych państw, ale całego systemu międzynarodowego. W analizach teoretycznych bezpieczeństwa wyodrębnia się trzy jego ujęcia (wymiary):

- **podmiotowe**, gdy pytamy, o czyją pewność istnienia i przetrwania chodzi, tj. gdy pytamy o bezpieczeństwo uczestników stosunków międzynarodowych;
- **przedmiotowe**, gdy pytamy o treść bezpieczeństwa, środki i sposoby kształtowania pewności stanu posiadania (w tym tożsamości) uczestników stosunków międzynarodowych i ich szans (swobód) rozwojowych;
- **funkcjonalne (procesualne)**, który pozwala obserwować zmienność w czasie, a więc dynamikę subiektywnych i obiektywnych aspektów bezpieczeństwa uczestników stosunków międzynarodowych, tj. pewności ich istnienia (przetrwania), ich stanu posiadania i szans (swobód rozwojowych).

1.2.1. Ujęcie podmiotowe

Podstawą typologii bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych jest **kryterium podmiotowe**. Na jego podstawie wyodrębnia się:

- **bezpieczeństwo narodowe**, które jest kategorią jednostkową i odnosi się do pojedynczych państw oraz ich społeczeństw i narodów;

- **bezpieczeństwo międzynarodowe**, które jest terminem służącym zwykle do charakterystyki bezpieczeństwa określonej zbiorowości państw, w tym charakterystyki systemu międzynarodowego.

Zdarza się jednak, że niektórzy politycy i autorzy używają pojęcia bezpieczeństwa międzynarodowego dla charakterystyki zewnętrznych aspektów bezpieczeństwa pojedynczych państw. Możliwość dwojakiego zastosowania tego terminu wynika z obiektywnego faktu istnienia ścisłego związku między bezpieczeństwem pojedynczych i zbiorowych podmiotów stosunków międzynarodowych. Związek ten jest rezultatem uczestnictwa państwa w systemie międzynarodowym. To właśnie głównie z otoczenia zewnętrznego wychodzą zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa, jak również w nim mogą być tworzone warunki stanowiące gwarancje dla niezakłóconego istnienia i rozwoju każdego z państw.

Podział na bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe jest jednak czysto umowny, gdyż bezpieczeństwo państw w stosunkach międzynarodowych, obiektywnie rzecz biorąc, ma zawsze charakter międzynarodowy. Natomiast oba pojęcia bywają subiektywnie wyodrębniane, a nawet przeciwstawiane sobie przez ośrodki decyzyjne w państwie. Stwierdzić jednak trzeba, że rozróżnienie bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego znajduje swoje uzasadnienie, gdyż ułatwia pełniejszą analizę ogólnej kategorii bezpieczeństwa przez objaśnianie funkcjonujących w nauce pojęć cząstkowych. Pojęcie bezpieczeństwa narodowego (*national security*) – wprowadzone do analiz naukowych przez szkołę realizmu politycznego – stanowi nadal wyjściową kategorię lub przynajmniej kontekst w badaniu bezpieczeństwa międzynarodowego. Według realistów jedynie państwa (*nation-states*) są liczącymi się i działającymi racjonalnie uczestnikami stosunków międzynarodowych[3], a zatem badanie ich bezpieczeństwa wystarcza do uzyskania pełnego obrazu bezpieczeństwa międzynarodowego[4].

1.2.2. Ujęcie przedmiotowe

Bezpieczeństwo uczestników stosunków międzynarodowych i systemu międzynarodowego jest rozpatrywane w oparciu o różne kryteria, wśród których najczęściej stosowanymi są kryteria przedmiotowe, kształtu systemu bezpieczeństwa międzynarodowego i sposobu prowadzenia polityki bezpieczeństwa.

Według **kryterium przedmiotowego** wyodrębnia się różne rodzaje bezpieczeństwa (przy czym lista ta nie jest zamknięta), takie jak:

---

[3] P.R. Viotti, M.V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, A Viacom Company, Boston 1987, s. 6, 55; E.B. Kapstein, M. Mastanduno, *Realism and States Strategies after the Cold War* [w:] *Unipolar Politics: Realism and States Strategies after the Cold War*, P.R. Viotti, M.V. Kauppi (red.), Columbia University Press, New York 1999, s. 7.

[4] Zob. E.A. Kolodziej, *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

- bezpieczeństwo polityczne,
- bezpieczeństwo militarne,
- bezpieczeństwo ekonomiczne (dzielone na: surowcowe, energetyczne, żywnościowe, socjalne, finansowe, technologiczne itp.),
- bezpieczeństwo kulturowe,
- bezpieczeństwo humanitarne,
- bezpieczeństwo ekologiczne,
- bezpieczeństwo ideologiczne itp.

Na podstawie **kryterium kształtu systemu bezpieczeństwa międzynarodowego** wyodrębnia się:

- system równowagi sił (klasyczny, „koncertu mocarstw", system bipolarny, system równowagi strachu),
- system blokowy (sojusze),
- system bezpieczeństwa kooperatywnego,
- system bezpieczeństwa zbiorowego (regionalnego, uniwersalnego).

Natomiast biorąc pod uwagę **sposób prowadzenia przez państwa polityki bezpieczeństwa**, należy rozróżnić:

- politykę unilateralną, polegającą na prowadzeniu działań jednostronnych (hegemonizm mocarstwowy, izolacjonizm, neutralność),
- politykę multilateralną, skoncentrowaną na działaniach we współpracy z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi.

Uzupełnieniem ujęcia przedmiotowego jest analiza bezpieczeństwa międzynarodowego w oparciu o **kryterium przestrzenne**. Na jego podstawie można wyróżnić:

- bezpieczeństwo lokalne,
- bezpieczeństwo subregionalne,
- bezpieczeństwo regionalne,
- bezpieczeństwo ponadregionalne (strefowe),
- bezpieczeństwo globalne (światowe, uniwersalne).

W tradycyjnych definicjach zwraca się uwagę na międzynarodowy kontekst bezpieczeństwa pojedynczych państw i siłowe środki jego zapewniania. W *Dictionnaire Diplomatique* czytamy: „Idea bezpieczeństwa międzynarodowego wyraża właściwe każdemu narodowi, każdemu państwu, pragnienie bycia zabezpieczonym w razie agresji i opiera się na posiadanej przez państwo pewności, że nie będzie zaatakowane lub że w przypadku ataku otrzyma natychmiastową i skuteczną pomoc ze strony innych państw"[5]. W ujęciu tym termin „bezpieczeństwo międzynarodowe" odnosi się do podmiotowych potrzeb oraz interesów państwa i właściwie można by je uznać

[5] *Dictionnaire Diplomatique*, Académie Diplomatique Internationale, Paris bdw. t. II, s. 696.

za formę definicji bezpieczeństwa narodowego. Istota bezpieczeństwa międzynarodowego została tu bowiem sprowadzona do polityczno-wojskowych gwarancji dla państwa, że nie stanie się ono obiektem napaści zbrojnej oraz że w wypadku takiej agresji otrzyma pomoc od innych państw. Głównym środkiem zapewniania bezpieczeństwa pozostaje siła wojskowa, zmieniają się jednak sposób i okoliczności jej użycia. W systemie bezpieczeństwa międzynarodowego siła zbrojna może być użyta na mocy określonych porozumień (układów prawnomiędzynarodowych) w obronie ofiary agresji, legalnie i w sposób zespołowy przez państwo zaatakowane i państwa udzielające mu pomocy w celu odparcia i likwidacji skutków agresji.

Stopień tak rozumianego bezpieczeństwa zależy od wielkości potencjalnych zagrożeń i zakresu (charakteru) otrzymanych przez państwo gwarancji pomocy ze strony innych państw. Bezpieczeństwo jest więc pojmowane jako zewnętrzne – a więc międzynarodowe – zapewnienie państwu „wolności od zagrożeń, strachu lub ataku”[6]. Prawnomiędzynarodowym odzwierciedleniem tego stanu rzeczy jest, jak twierdzą prawnicy, „stopień zorganizowania się społeczności międzynarodowej”[7].

Termin *bezpieczeństwo międzynarodowe* wyraża szerszą treść niż bezpieczeństwo narodowe, gdyż służy do określania nie tylko zewnętrznych aspektów bezpieczeństwa pojedynczych państw, ale przede wszystkim do opisywania pewności przetrwania i funkcjonowania systemu międzynarodowego. Jak twierdzi J. Kukułka, „bezpieczeństwo międzynarodowe ma być nie tylko sumą bezpieczeństw narodowych”, gdyż zawiera w sobie tzw. wzmocnienie zbiorowe, które „podnosi jakość bezpieczeństwa narodowego każdego z państw, gdyż polepsza warunki równoczesnego jego stabilizowania i rozwijania”[8]. Można więc przyjąć, że owo wzmocnienie zbiorowe jest korelatem umacniania stabilności i pokoju międzynarodowego.

Bezpieczeństwo międzynarodowe ma szerszy zakres treści niż bezpieczeństwo narodowe. Nie jest tylko sumą bezpieczeństwa poszczególnych państw, lecz czymś więcej – o jego istocie stanowi zespół warunków, norm i mechanizmów międzynarodowych oraz oddziaływań, które zapewniają każdemu państwu danego systemu międzynarodowego czy regionu mniejszą lub większą pewność niezagrożonego istnienia, przetrwania i swobód rozwojowych. Bezpieczeństwo międzynarodowe obejmuje nie

[6] Jest to określenie użyte przez Charlesa Manninga w okresie międzywojennym. Zob. J. Garnett (red.), *Theories of Peace and Security: A Reader in Contemporary Strategic Thought*, Macmillan, London 1970, s. 31.

[7] Szerzej zob. E.I. Skakunow, *Mieżdunarodno-prawowyje garantii biezopastnosti gosudarstw*, Mieżdunarodnyje Otnoszenija, Moskwa 1983, s. 125–150.

[8] J. Kukułka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1982, nr 7, s. 35.

tylko lub nie przede wszystkim wartości egzystencjalne pojedynczych państw, ale również wartości wspólne dla danego systemu, takie jak: stabilność, pokój, równowaga, współpraca itp. O ich ochronie decyduje prowadzona przez państwa polityka bezpieczeństwa oraz całokształt więzi i instytucji międzynarodowych. Celem działań na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego jest eliminowanie zagrożeń dla istnienia, przetrwania, tożsamości oraz rozwoju państw i systemów międzynarodowych, a także kształtowanie pewności tych podmiotów.

Funkcjonalna stabilność bezpieczeństwa międzynarodowego zależy od stopnia uzgodnienia interesów państw wchodzących w skład danego systemu międzynarodowego i od oddziaływań spoza tego systemu. Wysiłki podejmowane przez państwa zmierzają z jednej strony do eliminowania wszelkich zagrożeń dla ich bezpieczeństwa narodowego, a z drugiej do tworzenia porozumień, norm, mechanizmów i organizacji międzynarodowych, które pozwalają rozwiązywać sprzeczności i konflikty oraz rozwijać pokojową współpracę międzynarodową. Do stabilizacji bezpieczeństwa międzynarodowego najskuteczniej przyczynia się precyzowanie politycznych i prawnych norm stosunków międzypaństwowych. Szczególną funkcję w tym procesie spełnia współpraca międzynarodowa, zwłaszcza wielkich mocarstw, która przyczynia się do eliminowania zagrożeń i budowania zaufania. Innymi słowy, **współpraca międzynarodowa w dłuższej perspektywie jest najbardziej efektywnym środkiem umacniania bezpieczeństwa międzynarodowego i tworzenia infrastruktury pokoju**.

1.2.3. Ujęcie funkcjonalne (procesualne)

Bezpieczeństwo należy traktować jako określoną sekwencję zmieniających się stanów, które składają się na ważny proces społeczny w skali międzynarodowej. Mimo względnej trwałości aspiracji, potrzeb i interesów państw ich bezpieczeństwo zewnętrzne podlega prawom ruchu systemów międzynarodowych, ponieważ impulsy do jego ewolucji wychodzą zarówno ze środowiska wewnętrznego, jak i międzynarodowego.

W wymiarze funkcjonalnym widać bezpieczeństwo jako proces, w którym ścierają się funkcjonujące wyzwania i zagrożenia, percepcja społeczna i koncepcje ich rozwiązywania oraz działania i oddziaływania państw oraz instytucji międzynarodowych zmierzające do budowania ich pewności przetrwania, posiadania i swobód rozwojowych. Procesualne ujęcie bezpieczeństwa pozwala zauważyć jego zmieniającą się w czasie dynamikę, która skłania państwa do stałej troski o własne bezpieczeństwo. Zmienność bezpieczeństwa w czasie w odniesieniu do pojedynczego państwa lub grupy państw – jest czynnikiem jego ewolucji. Główną siłą sprawczą

owej zmienności i ewolucji jest polityka bezpieczeństwa państw i instytucji międzynarodowych.

Dążenie do umacniania własnego bezpieczeństwa narodowego jest stałym celem polityki wewnętrznej i zagranicznej państw. Działaniom każdego państwa towarzyszą podobne zabiegi jego przeciwników i rywali. Dodatkowe umocnienie bezpieczeństwa jednej strony może pociągać za sobą równoczesne zmniejszenie bezpieczeństwa drugiej strony i odwrotnie. Jest to często opisywany w literaturze naukowej „**dylemat bezpieczeństwa**"[9]. Jednak współzależność interesów bezpieczeństwa państw nie musi być „grą o sumie zerowej", lecz może mieć także charakter pozytywny (dodatni)[10], co najpełniej się uwidacznia w systemie bezpieczeństwa międzynarodowego (zwłaszcza zbiorowego). Działalność na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego jest więc sprawdzonym sposobem umacniania bezpieczeństwa narodowego pojedynczych państw[11]. Jego zaletą jest to, że państwa, dążąc do umacniania swojego indywidualnego bezpieczeństwa, nie czynią tego kosztem interesów innych państw, które są traktowane jako partnerzy, a nie przeciwnicy. W obu przedstawionych sytuacjach mamy do czynienia ze zmiennością w czasie i ewolucją bezpieczeństwa narodowego pojedynczych państw i bezpieczeństwa międzynarodowego.

Bezpieczeństwo międzynarodowe może być postrzegane jako określony w danym czasie stan stosunków międzynarodowych[12]. Ze względu jednak na właściwą tym stosunkom zmienność i dynamikę, należy widzieć **bezpieczeństwo jako proces**

---

[9] J.H. Herz, *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*, „World Politics", 1950, Vol. 2, No. 2, s. 158–180; R. Jervis, *Cooperation Under Security Dilemma*, ibidem, Vol. 30, No. 2, December 1978, s. 167––214; Robert J. Lieber, *No Common Power: Understanding International Relations*, HarperCollins College Publishers, New York 1995, s. 247–248; S. Dalby, *Contesting an Essential Concept: Reading the Dilemmas in Contemporary Security Discourse* [w:] K. Krause, M.C. Williams (red.), *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, University College of London Press, London 1997, s. 3–31; A. Collins, *States-induced Security Dilemma: Maintaining the Tragedy*, „Cooperation and Conflict", 2004, Vol. 39, No. 1, s. 27–44.

[10] Dieter Fischer twierdzi: „Prawdziwe bezpieczeństwo nie może być osiągnięte kosztem bezpieczeństwa innych. Bezpieczeństwo jest niepodzielne w trojakim sensie. Po pierwsze dlatego, że gdy państwo zamierza osiągnąć trwałe bezpieczeństwo, musi zabezpieczyć prawa człowieka dla swoich obywateli, w przeciwnym bowiem razie obywatele ci mogą dokonać rewolty. Po drugie, państwo musi dążyć do zapewnienia innych państw, że nie stwarza zagrożenia dla ich bezpieczeństwa, bo jeśli tego nie uczyni, państwa te mogą chcieć usunąć te zagrożenia. Po trzecie, państwo musi żyć w pokoju z naturą, gdyż w przeciwnym razie zanieczyszczenia środowiska i niedostatki surowców będą zbierać żniwo ofiar" – zob. *Nonmilitary Aspects of Security: A Systems Approach*, UNIDIR, Dartmouth 1993, s. 13.

[11] Na wzrastającą współzależność bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego zwraca uwagę raport Sekretarza Generalnego ONZ opublikowany 26 sierpnia 1985 roku pt. *Study on Concepts of Security*, Report of the UN Secretary General – doc. A/40/553.

[12] R. Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, Barbat, Zagreb 1998, s. 161.

społeczny w skali międzynarodowej; proces o zmiennej intensywności i dynamice, które są wyznaczane przez współzależności, zgodności i sprzeczności interesów państw i systemów międzynarodowych. Siłą sprawczą tego procesu są indywidualne i zespołowe oddziaływania państw zmierzające do ochrony oraz kształtowania ich indywidualnego i grupowego bezpieczeństwa narodowego. Ponieważ zagrożenia dla podstawowych wartości istotnych dla państw i systemów międzynarodowych, a także percepcja społeczna tych zagrożeń podlegają ciągłym zmianom, **ewoluują również środki i metody zapewniania bezpieczeństwa**. Zmienna jest więc intensywność i dynamika rozwoju procesu umacniania bezpieczeństwa międzynarodowego. Obniża się ona w okresach zaostrzania się sprzeczności i napięć międzynarodowych, a wzrasta w czasie odprężenia międzynarodowego.

Ta dialektyka przejawiania się zgodności i sprzeczności interesów państw w ujęciu dynamicznym może być postrzegana jako **pulsacja procesu umacniania bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego**. Szczególnie w procesie kształtowania bezpieczeństwa międzynarodowego można zaobserwować przemienność faz wzrostu i słabnięcia wspólnego (zbiorowego) zapobiegania wojnie i innym zagrożeniom dla przetrwania, stanu posiadania oraz rozwoju narodów i państw.

Ujęcie politologiczne powinno także uwzględniać **zmienność intensywności i dynamiki bezpieczeństwa międzynarodowego w różnych regionach i systemach międzynarodowych**. Ułatwi to uchwycenie przestrzennego (geograficznego) zróżnicowania powstających wyzwań i zagrożeń, a także środków i sposobów ich podejmowania oraz eliminowania. Pozwoli zatem pełniej przebadać i opisać proces ewolucji i kształtowania bezpieczeństwa międzynarodowego, w którym obok tendencji do uniwersalizacji, występują silne dążenia do regionalizacji. Innymi słowy, bezpieczeństwo podlega prawom ruchu systemów społecznych i jako takie powinno być ujmowane w sposób dynamiczny, z zastosowaniem reguł dialektyki; należy je analizować wszechstronnie, opisując zmienność w czasie jego aspektów subiektywnych i obiektywnych, dostrzegać istotę i specyfikę bezpieczeństwa względem innych zjawisk i procesów międzynarodowych oraz jego zróżnicowanie podmiotowe, przedmiotowe i przestrzenne.

2. Doświadczenie z badania bezpieczeństwa w latach zimnej wojny: przydatność teorii realistycznej

W latach zimnej wojny, która trwała od końca lat 40. do końca lat 80. XX wieku, bezpieczeństwo międzynarodowe, zwłaszcza Wschodu i Zachodu, kształtowane było w myśl reguł klasycznego dylematu bezpieczeństwa i gry o sumie zerowej. Państwa, jako główni aktorzy sceny międzynarodowej, prowadziły politykę bezpie-

czeństwa nakierowaną na ostrożne posługiwanie się siłą wojskową i unikały stosowania przemocy w sytuacjach, w których prowadziłoby to do naruszenia delikatnej, funkcjonalnej równowagi między rywalizującymi blokami polityczno-wojskowymi: Układem Warszawskim i Sojuszem Północnoatlantyckim. **Siła wojskowa była najistotniejszym instrumentem ich polityki, ale w stosunkach Wschód-Zachód nie doszło do jej bezpośredniego użycia. Pełniła ona rolę ostatniej gwarancji bezpieczeństwa, a na bieżąco – funkcję odstraszania**. Szczególnie groźne mogły okazać się skutki użycia broni nuklearnej, której arsenały znajdujące się w posiadaniu USA, Wielkiej Brytanii i Francji oraz ZSRR w pierwszej połowie lat 80. liczyły ponad 50 tysięcy głowic jądrowych. Ich tzw. siła nadzabijania szacowana była nawet na możliwość 700-krotnego zniszczenia życia na Ziemi. Najbardziej „nasycona" bronią była Europa, gdzie oprócz wyrzutni rakiet jądrowych stacjonowały naprzeciw siebie wielomilionowe armie NATO i Układu Warszawskiego dysponujące niszczycielskim uzbrojeniem konwencjonalnym. Paradoksalnie, wielkie siły zbrojne stały się gwarantem „zimnego pokoju", czyniąc narody europejskie zakładnikiem własnego bezpieczeństwa. Ów zbrojny pokój nie dawał komfortu, a tylko utrwalał obawy przed niebezpieczeństwem wybuchu nawet niechcianej wojny i utrwalał obraz wroga po obu stronach podzielonej Europy.

Stabilizacja – a właściwie funkcjonalna równowaga sił czy też brak „gorącej wojny" – na głównym kierunku rywalizacji Wschód-Zachód nie przeszkadzała, a wręcz popychała liderów rywalizujących bloków do organizowania lub podsycania **konfliktów lokalnych na światowych peryferiach, głównie w krajach Azji, Afryki i Ameryki Środkowej**. Wojny lokalne stanowiły swoisty poligon doświadczalny dla testowania woli walki rywali oraz nowych rodzajów broni. Dwukrotnie bardzo bliski był wybuch III wojny światowej, pierwszy raz – kiedy w 1950 roku USA zaangażowały się w wojnę koreańską, a drugi, jeszcze bardziej prawdopodobny, w czasie kryzysu kubańskiego w 1962 roku. Dwa supermocarstwa, USA i ZSRR, prowadząc politykę globalną narzucały światu siłowy model konfrontacji, ale unikały bezpośredniego starcia, obawiając się, że nie byłoby ono dla nich opłacalne. To sprawiało, że w warunkach zimnowojennej konfrontacji traciła na znaczeniu maksyma Carla von Clausewitza o tym, że wojna jest przedłużeniem polityki przy pomocy środków orężnych. Mniejsze znaczenie miały moralne obawy o dopuszczalność użycia broni jądrowej, o czym świadczą kolejne doktryny wojskowe USA i słabo kamuflowane ekspansywne intencje przywódców ZSRR (do wiosny 1985 roku).

Generalnie, **w latach zimnej wojny państwa należące do NATO i bloku wschodniego podporządkowywały własne koncepcje bezpieczeństwa doktrynom koalicyjnym**. A jeśli tak nie było, jak w przypadku Francji po wystąpieniu ze struktury wojskowej NATO, to i tak ich polityka bezpieczeństwa opierała się na sile wojskowej.

W badaniach bezpieczeństwa międzynarodowego **tryumf święciła teoria realizmu politycznego**, koncentrująca się na badaniu instrumentów siły (*power*) w polityce państw oraz równowagi sił (realizm strukturalny Kennetha N. Waltza). Nic też dziwnego w tym, że realiści amerykańscy byli oskarżani o intelektualne wspieranie zimnowojennej, konfrontacyjnej polityki Waszyngtonu. Niektórzy z nich, chcąc uniknąć krytyki środowisk naukowych, nie podpisywali swoich prac dotyczących polityki bezpieczeństwa narodowego USA[13]. To m.in. z tego powodu w krajach bloku wschodniego bardzo krytycznie oceniano szkołę realizmu politycznego[14], choć paradoksalnie polityka rządów tych państw w rzeczywistości hołdowała podejściu realistycznemu, ukrywanemu pod fasadowo idealistyczną frazeologią mającą przekonywać, że prowadzą politykę pokojową. Nie przypadkiem też w Polsce, jak i pozostałych państwach bloku wschodniego, nie ukazywały się obiektywne prace na temat podejścia realistycznego w badaniu polityki zagranicznej i stosunków międzynarodowych. Na to mogli sobie pozwalać autorzy jugosłowiańscy[15], ale ich kraj pozostawał poza blokiem wschodnim.

W badaniach wiele miejsca poświęcano problematyce zbrojeń i rozbrojenia, gdyż dotyczyła ona jednego z zasadniczych instrumentów kształtowania bezpieczeństwa międzynarodowego. W okresie odprężenia w latach 70. i 80. uważano – zwłaszcza w bloku wschodnim i państwach niezaangażowanych – że poprawa bezpieczeństwa międzynarodowego może nastąpić w rezultacie ograniczenia i eliminacji broni konwencjonalnej oraz środków masowego rażenia. W krajach zachodnich preferowano nie tyle rzeczywiste rozbrojenie, które uważano za mało realne, ile regulację zbrojeń w myśl koncepcji *arms control*.

Wiele prac naukowych powstało na temat konfliktów zbrojnych, które uważano za nieuniknione w anarchicznym środowisku międzynarodowym. Badania te (*conflict studies*) miały dawać odpowiedzi na pytanie, jak radzić sobie z konfliktami lokalnymi w obliczu prawdopodobieństwa wybuchu globalnej wojny między Wschodem z Zachodem[16].

---

[13] Zob. np.: *Major Problems of US Foreign Policy 1950–1951*, Prepared by the Staff of the International Studies Group of the Brookings Institution, Washington (D.C.) 1950.

[14] W.P. Pietrowskij, *Amerikanskaja wnieszniepoliticzeskaja mysl'*, Mieżdunarodnyje Otnoszenija, Moskwa 1976.

[15] A. Miletić, *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*, Sovremena Administracija – Univerzitet u Belgradu, Beograd 1978; R. Vukadinović, *Osnove teorije vanjske politike*, Centar za Kulturnu Djelatnost, Zagreb 1981.

[16] Teoria konfliktów międzynarodowych zachowała także swoją użyteczność w okresie po zimnej wojnie. Szerzej zob. J. Zając, *Teoretyczne aspekty konfliktów międzynarodowych* [w:] *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku…*, s. 1021–1036.

Na początku lat 80. w krajach Europy Zachodniej zaczęły się rozwijać tzw. alternatywne koncepcje bezpieczeństwa kwestionujące przydatność siły wojskowej dla umacniania bezpieczeństwa międzynarodowego, a następnie oparte na podobnym myśleniu raporty komisji Olofa Palmego, Willy'ego Brandta czy Gro Harlem Brundtland. Nowe idee uwzględniały dokonujące się zmiany w postrzeganiu zagrożeń i sugerowały zmniejszenie roli siły wojskowej na rzecz innych, pozamilitarnych środków polityki bezpieczeństwa, tj. ekonomicznych, ekologicznych czy humanitarnych. Także organizująca się w niektórych krajach bloku wschodniego opozycja demokratyczna, proponując zbudowanie w tych krajach demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego, przeciwstawiała się ograniczeniom teorii realistycznej redukującej bezpieczeństwo do minimalnej koncepcji przetrwania państwa. Inspirację czerpała z ideologii liberalnej, co prowadziło do kwestionowania zimnowojennej konstrukcji ładu międzynarodowego i podejścia realistycznego w badaniu polityki zagranicznej państw i stosunków międzynarodowych[17].

3. Nowe rodzaje ryzyka dla bezpieczeństwa międzynarodowego po zimnej wojnie

3.1. Zagrożenia a wyzwania

Tradycyjnie bezpieczeństwo jest ujmowane i definiowane w kontekście zagrożeń dla danego podmiotu. Zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego mogą powstawać „wewnątrz" państw, a także – i to ma miejsce częściej – być stwarzane przez państwa-uczestników danego systemu międzynarodowego, jak i przez podmioty zewnętrzne. Specjalną kategorię zagrożeń stwarzają uczestnicy nieterytorialni, tacy jak: ruchy i organizacje narodów nieposiadających własnych państw, grupy przestępcze, korporacje międzynarodowe, itp.

Zagrożenie oznacza jakieś zjawisko lub tylko dysproporcję w zasobach, które powodują zaniepokojenie, obawy i lęk. Zagrożenia mają charakter asymetryczny, co powoduje, że dany podmiot odczuwa niepokój. Dlatego wątpliwym z logicznego punku widzenia wydaje się rozpowszechniany przez wielu autorów pogląd o występowaniu po zimnej wojnie tzw. zagrożeń asymetrycznych dla bez-

[17] Elitom tym zabrakło jednak po przejęciu władzy pomysłów na to, jak zreorganizować zdestabilizowany upadkiem realnego socjalizmu porządek międzynarodowy w Europie. Zob. Ch. Reus-Smit, *Realist and Resistance Utopias: Community, Security and Political Action in the New Europe*, „Millennium", Vol. 21, No. 1, Spring 1992, s. 26–28.

pieczeństwa państw[18]. Gdyby uznać tę rację, to należałoby zapytać, czy istnieją zagrożenia symetryczne? A więc, czy występowanie symetrii np. w posiadanym potencjale obronnym dwóch skonfliktowanych państw tworzy zagrożenie? Jeśli tak, to na czym ono polega, przeciwko komu się kieruje itd. Chyba, że uznamy, iż wtedy występuje zagrożenie dla każdego z nich. Generalnie jednak należy zalecać ostrożność we wprowadzaniu do nauki efektownych formuł czy atrakcyjnie brzmiących zwrotów publicystycznych i nie mnożyć bytów ponad potrzebę. Tym bardziej w sytuacji, gdy jesteśmy w stanie efektywnie objaśniać rzeczywistość międzynarodową posługując się uznanymi terminami mocno zakorzenionymi w języku nauk społecznych.

Przy analizie zagrożeń należy zwracać uwagę na ich percepcję przez polityków, badaczy i społeczeństwo. Może ona być odbiciem realnego stanu rzeczy (zagrożenia rzeczywistego czy potencjalnego) lub też może być fałszywa (tzw. mispercepcja). Często zdarzająca się mispercepcja jest niejako naturalnym skutkiem dużej złożoności środowiska międzynarodowego, równoczesnego krążenia informacji prawdziwych i fałszywych, a także ograniczeń poznawczych podmiotów postrzegających oraz zwykłego braku profesjonalizmu[19]. Również dostrzeganie tzw. zagrożeń asymetrycznych można potraktować jako rezultat trudności w postrzeganiu i rozumieniu zagrożeń dla bezpieczeństwa państw i bezpieczeństwa międzynarodowego.

Dla właściwego rozpoznania zagrożeń ważne jest uwzględnienie sfery rzeczywistości, w której one powstają i sfery świadomości, w której dokonuje się percepcja owych zagrożeń i kształtowanie poczucia pewności.

Analizowanie bezpieczeństwa międzynarodowego w kontekście zagrożeń wymaga jednak pewnej istotnej modyfikacji. Nierzadko bowiem zagrożenia są ujmowane jako zbyt szeroki zespół zjawisk negatywnie ocenianych. Jednakże faktycznie część tych zjawisk ma charakter nie tyle zagrożeń, **ile wyzwań dla polityki bezpieczeństwa państw i instytucji międzynarodowych, tzn. nowych sytuacji, w których pojawiają się niezbywalne potrzeby wymagające sformułowania odpowiedzi i podjęcia stosownych działań**. Dopiero nierozwiązane wyzwania mogą przekształcić się w zagrożenia dla bezpieczeństwa jednostek, narodów i państw. Ponieważ wyzwa-

[18] Zob. np. M.C. Meigs, *Unorthodox Thoughts about Asymmetric Warfare*, „Parameters", U.S. Army War College, Carlisle, Summer 2003; P. Gawliczek, J. Pawłowski, *Zagrożenia asymetryczne*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003.

[19] Szerzej zob.: R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton 1976; J. Vogler, *Perspectives on the Foreign Policy System: Psychological Approaches* [w:] M. Clarke, B. White (red.), *Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Approach*, Edward Elgar Publishing, Aldershot 1989, s. 135–162; J. Kukułka, *Postrzeganie międzynarodowe*, „Stosunki Międzynarodowe", t. 16 (1992), s. 93.

nia jawią się w percepcji społecznej jako sytuacje trudne, toteż zdarza się, że są niesłusznie postrzegane jako niebezpieczeństwa. Tak więc przy badaniu problematyki bezpieczeństwa różnych podmiotów, już na wstępie użyteczne jest odróżnienie zagrożeń od podobnie postrzeganych zjawisk, które stanowią tylko wyzwania[20]. Jest to zadanie dość trudne, gdyż jedne i drugie bywają negatywnie wartościowane. Granica między zagrożeniem a niepewnością (stwarzaną przez wyzwania) jest płynna, zależy bowiem od określenia wartości, które podlegają ochronie, a także od indywidualnej wrażliwości podmiotu postrzegającego. Tymczasem samo postrzeganie i ocenianie bezpieczeństwa przez ludzi ma zawsze charakter subiektywny, a zagrożenia niejednokrotnie są łącznie ujmowane z wyzwaniami dla polityki bezpieczeństwa państw i instytucji międzynarodowych[21]. W związku z powstającymi nieporozumieniami warto łącznie ujmować zagrożenia i wyzwania, traktując je jako rodzaje ryzyka dla bezpieczeństwa międzynarodowego.

3.2. Zagrożenia

Zagrożenia militarne

Mimo zakończenia zimnej wojny utrzymały się, choć w mniejszej skali, zagrożenia militarne. Wystąpiły jednak nowe rodzaje ryzyka, na które składają się zarówno zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego oraz wyzwania dla polityki bezpieczeństwa państw i instytucji międzynarodowych.

Zagrożenia stwarzane przez wyścig zbrojeń jądrowych i konwencjonalnych występują nadal. W zdecydowanie mniejszej skali w Europie, która nie jest już podzielona, ale polityka dozbrajania trwa w innych regionach, w tym skonfliktowanych państwach subkontynentu indyjskiego i Bliskiego Wschodu. Szybko rosną wydatki na zbrojenia w Chinach, a Iran i Korea Północna podejmują próby uzyskania broni jądrowej. Polityce dozbrajania sprzyja rosnący handel bronią, a głównym jej eksporterem są Stany Zjednoczone Ameryki (ok. 40 procent udziału w handlu światowym). Groźny charakter ma nielegalny przemyt broni, zwłaszcza broni małych i lekkich i tzw. technologii podwójnego przeznaczenia oraz materiałów rozszczepialnych, w czym biorą udział organizacje transnarodowej przestępczości zorganizowanej i tajne służby wielu państw, również demokratycznych.

[20] Według definicji słownikowej wyzwanie może być np. do walki lub do współzawodnictwa. Zob. *Słownik języka polskiego*, PWN, t. III, Warszawa 1981, s. 868.

[21] Niektórzy autorzy stosują termin „wyzwania" na określenie obu rodzajów zjawisk. Zob. np. V.-I. Ghebali, B. Sauerwein, *European Security in the 1990s: Challenges and Perspectives*, UNIDIR, New York-Geneva 1995.

Nacjonalizmy i konflikty etniczne

Nowymi, ze względu na skalę i intensywność występowania, zagrożeniami dla bezpieczeństwa międzynarodowego są nacjonalizmy i generowane przez nie konflikty etniczne w strefie euroatlantyckiej. Już sama ideologia nacjonalizmu stwarza zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego, a wymaga reakcji najpóźniej gdy doprowadza do konfliktów etnicznych[22]. Tego typu zjawiska występowały wcześniej na dużą skalę w regionach pozaeuropejskich, ale po zimnej wojnie stworzyły one największe zagrożenia i doprowadziły do krwawych konfliktów na obszarze byłego ZSRR i byłej Jugosławii. Cechą charakterystyczną konfliktów etnicznych jest ich wysoka intensywność i totalny charakter. W ich trakcie dochodzi nie tylko do starć fizycznych, ale także do utraty tożsamości kulturowej, w tym religijnej.

Rozwiązywanie konfliktów etnicznych jest bardzo trudne; mogą być one powstrzymywane i łagodzone, ale trudno je całkowicie wygasić. Jak piszą autorzy amerykańscy pod wpływem doświadczeń z wprowadzania w życie porozumienia z Dayton kończącego wojnę w Bośni i Hercegowinie, wynegocjowanie porozumień pokojowych między walczącymi stronami stanowi zaledwie połowę sukcesu. Znacznie trudniejsza jest implementacja osiągniętych uzgodnień. Nawet jeśli presja zewnętrzna doprowadza skonfliktowane strony do stołu rokowań i owocuje układami pokojowymi, do rozwiązania pozostają dylematy strategiczne. Trwały pokój mogą wprowadzić tylko odbudowane (lub zbudowane od podstaw) demokratyczne instytucje rządowe, które rozpoczną efektywną mediację między skłóconymi grupami narodowymi, prowadzącą do odbudowy zaufania w gwarancje zawarte w porozumieniach. To oznacza konieczność rekonstrukcji wspólnego państwa chroniącego prawa mniejszości narodowych. Proces pokojowy jest więc powolny i dopiero po wielu latach może przynieść pozytywne rezultaty, choć i to nie jest pewne w każdym przypadku[23].

Terroryzm

Kolejnym poważnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego jest gwałtowny rozwój terroryzmu[24]. Terroryzm jest wprawdzie zjawiskiem nie

[22] Szerzej zob.: W. Lizak, *Wpływ czynnika etnicznego na bezpieczeństwo międzynarodowe* [w:] D.E. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe na progu XXI wieku*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Warszawa 1997, s. 116–129.

[23] D.A. Lake, D. Rothchild, *Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict* [w:] M. Brown, O.R. Coté Jr, S.M. Lynn-Jones, S.E. Miller (red.), *Nationalism and Ethnic Conflict*, MIT Press, Cambridge (Mass.) 2001, s. 126 i n.

[24] Zob. R. Zięba, *Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Studia Nauk Politycznych", 2003, nr 1, s. 187–196.

nowym, w latach 70. mocno uwidocznił się terroryzm palestyński na Bliskim Wschodzie i w krajach Europy Zachodniej. Nasilał się on i angażował terrorystów z krajów arabskich wraz z kolejnymi fazami konfliktu arabsko-izraelskiego. Jego rozwój następował również wraz bliskowschodnim procesem pokojowym w latach 90., a zwłaszcza po jego załamaniu się jesienią 2000 roku. We wspieranie terroryzmu zaangażowały niektóre państwa arabskie i islamskie. Poważny udział w jego rozwoju mają także inne państwa, a zamachów terrorystycznych dokonują także obywatele krajów zachodnich. Po atakach w Nowym Jorku i Waszyngtonie 11 września 2001 roku pod wpływem administracji prezydenta USA George'a W. Busha – nastąpiło szczególne zniekształcenie percepcji terroryzmu polegające na obwinieniu państw muzułmańskich oraz na traktowaniu terroryzmu jako głównego zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego.

Transnarodowa przestępczość zorganizowana

Niewątpliwie po zimnej wojnie z dużą intensywnością i dynamiką ujawniła się transnarodowa przestępczość zorganizowana. Trudno jednak natrafić w literaturze naukowej na pełne definicje tej przestępczości. Jak podkreśla Alessandro Politi, można znaleźć jedynie cztery elementy wspólne tej definicji, co do których zgadza się większość autorów. Są to: istnienie zorganizowanej i stabilnej hierarchii w strukturach przestępczych, osiąganie przez nie korzyści z działalności przestępczej, stosowanie siły i zastraszenia oraz posługiwanie się korupcją dla zapewnienia sobie bezkarności[25]. Transnarodowa przestępczość zorganizowana jest jednym z często opisywanych w literaturze przedmiotu przykładów „nowego ryzyka" (*new risks*) czy „nietradycyjnego ryzyka" (*non-traditional risks*) dla bezpieczeństwa jednostek, państw i bezpieczeństwa międzynarodowego.

Stwarza ona poważne zagrożenia dla bezpieczeństwa, zwłaszcza w Europie Środkowej i na obszarze poradzieckim. Zagrożenia te są pośrednie i trudno zauważalne, a przestępczość transnarodowa jest niezwykle trudna do zwalczania[26]. Może funkcjonować na różnych obszarach życia społecznego i przybierać różnorodne formy działalności. Szczególne niebezpieczne jej rodzaje to przemyt narkotyków, nielegalnych imigrantów, handel kobietami, bronią, materiałami radioaktywnymi, korumpowanie polityków, wymiaru sprawiedliwości i biznesmenów, pranie brudnych pieniędzy. Metodą działania organizacji przestępczych

[25] A. Politi, *European security: the new transnational risks*, „Chaillot Paper", No. 29, October 1997, s. 4. Por. D. Bigo, *Pertinence et limites de la notion de crime organisé*, „Relations internationales et stratégiques", no 20, hiver 1996, s. 134–138.

[26] Ph. Williams, *Transnational Criminal Organizations and International Security*, „Survival", Vol. 36, No. 1, Spring 1994, s. 96–113.

jest też terroryzm polityczny, religijny, biologiczny i chemiczny i tzw. cyberterroryzm[27].

Międzynarodowe organizacje zorganizowanej przestępczości działające na obszarach pozapolitycznych mogą utrudniać funkcjonowanie państw, dezorganizować życie gospodarcze, a nawet prowadzić do powstawania niepokojów społecznych. Znane są przykłady tzw. „upadających państw" (*failing nations*), w których rząd centralny nie jest w stanie efektywnie sprawować władzy na całym terytorium państwa, ani zapewniać osobistego bezpieczeństwa obywatelom. Taka sytuacja od dłuższego czasu występowała w Afganistanie (do końca 2001 roku), Somalii, Libanie, Ruandzie, Liberii, przez kilka lat miała miejsce także w Bośni i Hercegowinie oraz w Albanii. Rozległe „szare strefy" opanowane przez zorganizowaną przestępczość występują w wielu krajach WNP, a węższe, mające raczej charakter „wysp", można znaleźć w wielkich aglomeracjach krajów Europy Zachodniej[28]. To sprawia, że transnarodowa przestępczość zorganizowana stanowi bardzo trudne do zwalczania zjawisko, które wpływa destabilizująco na państwa i system międzynarodowy. W skrajnych przypadkach może prowadzić nawet do powstawania „skryminalizowanych państw" (*criminalized states*), w których rządzą przestępcze dyktatury[29].

Zagrożenia ekologiczne

Od początku lat 80. uczeni wskazują na rosnące zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego stwarzane przez zanieczyszczenie środowiska naturalnego. Rosnące skażenie ekosystemów w obrębie kraju, jak i zanieczyszczenia przedostające się zza granicy, negatywnie wpływają na jakość życia ludzi, pogarszają stan zdrowotności społeczeństw, a nawet stwarzają zagrożenia dla biologicznego przeżycia mieszkańców obszarów, gdzie wystąpiły klęski ekologiczne. Jeśli uwzględnimy przy tym wyczerpywanie się surowców nieodnawialnych, to okaże się, że problemy pogarszającego się stanu środowiska naturalnego stają się źródłem trudnych do

---

[27] Szerzej zob.: P.J. Ryan, G.E. Rush (red.), *Understanding Organized Crime in Global Perspective: A Reader*, SAGE Publications, London 1997; D. Martin, *La criminalité informatique*, PUF, Paris 1997; M. Ranstorp, *Terrorism in the Name of Religion*, „Journal of International Affairs", Vol. 50. No. 1, Summer 1996, s. 41––62; R. Purver, *Chemical and Biological Terrorism*, „Conflict Studies", No. 295, December 1996/January 1997, s. 10–16; A. Bógdał-Brzezińska, M.F. Gawrycki, *Cyberterroryzm i problemy bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym świecie*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Warszawa 2003.

[28] B. Gallet, *La grande criminalité organisée, facteur de déstabilisation mondiale?*, „Relations internationales et stratégiques", no 20, hiver 1995, s. 95–98.

[29] L.I. Shelly, *Transnational Organized Crime: An Imminent Threat to the Nation-State?*, „Journal of International Affairs", Vol. 48, No. 1, Winter 1995, s. 469.

bezpieczenstwo_R00_wprowadzenie.indd 30 2007-10-04 22:02:02

zaakceptowania nierówności między ludźmi, co skłania państwa do włączenia tej problematyki do ich polityki bezpieczeństwa[30].

Należy zauważyć, że negatywnym skutkiem internacjonalizacji zagrożeń ekologicznych jest wzrost napięć międzynarodowych. Skażenia środowiska naturalnego mogą więc stwarzać obiektywne i subiektywne zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego.

Decydujące znaczenie dla ochrony środowiska naturalnego ma prowadzona przez państwa polityka przemysłowa, transportowa, rolna, a także komunalna. Z racji tego, że dewastacja środowiska stanowi zagrożenie jakości życia ludzi, a nawet dla ich przetrwania, czyli dla jednej z podstawowych wartości istotnych dla każdego państwa i narodu – powinna być przedmiotem zainteresowania polityki bezpieczeństwa państw.

Ponadto, ponieważ zagrożenia ekologiczne dość łatwo rozprzestrzeniają się ponad granicami państw, tworzą się nowe silne współzależności międzynarodowe i powstaje potrzeba podejmowania przez państwa wspólnych (przez organizacje międzynarodowe) wysiłków w celu ochrony środowiska naturalnego. Działania tego typu coraz częściej przewidują współczesne koncepcje umacniania bezpieczeństwa międzynarodowego, zwłaszcza te, które łączą bezpieczeństwo z „rozwojem samopodtrzymującym" (*sustainable development*). Na wzrastającą współzależność między rozwojem, bezpieczeństwem i zachowaniem środowiska zwracał dobitnie uwagę raport Światowej Komisji do Spraw Ochrony Środowiska i Rozwoju (pracującej pod przewodnictwem Gro Harlem Brundtland) zatytułowany *Our Common Future* z 1987 roku, dokument Agenda 21 przyjęty na zakończenie pierwszego Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro (3–14 czerwca 1992 roku) oraz przebieg dyskusji i porozumienia osiągnięte na XIX sesji specjalnej Zgromadzenia Ogólnego ONZ, nazwanej drugim Szczytem Ziemi (lub Szczytem Plus 5) w Nowym Jorku (24–28 czerwca 1997 roku), a także rozwijane międzynarodowe prawo ekologiczne.

3.3. Wyzwania

Obok wymienionych wyżej zagrożeń przed polityką bezpieczeństwa państw i instytucji międzynarodowych stanęły po zimnej wojnie nowe wyzwania. W literaturze przedmiotu za główne uznaje się trzy problemy:

[30] Zob. M. Renner, *Fighting for Survival Environmental Decline: Social Conflict, and the New Age of Insecurity*, Worldwatch Institute, New York 1996; H.W. Maull, *Energy and resources: the strategic dimensions*, „Survival", Vol. XXXI, No. 6, November–December 1989, s. 500–515; Th.F. Homer-Dixon, *Environmental Scarcities and Violent Conflict*, „International Security", Vol. 19, No. 1, Summer 1994, s. 5–40; N. Brown, *Climate, Ecology and International Security*, „Survival", Vol. XXXI, No. 6, November–December 1989, s. 519–532.

- transformację ładu politycznego w Europie i destabilizację systemów politycznych byłych państw socjalistycznych w Europie Środkowej i na obszarze poradzieckim[31];
- olbrzymie dysproporcje ekonomiczne między państwami wysoko rozwiniętymi a resztą świata w warunkach przyspieszonej globalizacji[32];
- nasilające się migracje międzynarodowe (z Bałkanów, obszaru WNP i innych regionów świata) do państw Unii Europejskiej i USA[33].

Dynamiczne zmiany w sytuacji międzynarodowej w pozimnowojennym świecie ciągle stwarzają nowe wyzwania dla państw i instytucji międzynarodowych. Nawet te, które nie mają bezpośredniego związku z polityką bezpieczeństwa powinny być przedmiotem ich zainteresowania, gdyż w dzisiejszym, coraz bardziej współzależnym świecie mogą pośrednio wpływać na stan bezpieczeństwa państw i bezpieczeństwa międzynarodowego. Dzieje się tak na skutek stałego poszerzania zakresu wartości chronionych przez politykę bezpieczeństwa, a żadne państwo nie może pozwolić sobie na traktowanie zagrożeń i wyzwań inaczej niż pewne rodzaje ryzyka, których nie wolno lekceważyć.

4. Środki i metody kształtowania bezpieczeństwa międzynarodowego po zimnej wojnie: przydatność teorii neoliberalnej

W teorii środki polityki bezpieczeństwa państwa dzielone są wedle kryterium przedmiotowego na:

- polityczne,
- wojskowe,

---

[31] Por. dwa przeciwstawne poglądy, pierwszy o tym, że dokonująca się we wschodniej części Europy demokratyzacja, pomimo iż generuje przejściową destabilizację, stwarza szanse na ustanowienie „demokratycznej strefy pokoju", drugi – w myśl którego demokratyzacja – z racji, że może, podobnie jak autokratyzacja, prowadzić do wojen. Zob. odpowiednio: R.H. Ullman, *Enlarging the Zone of Peace*, „Foreign Policy", No. 80, Fall 1990, s. 102–120; E.D. Mansfield, J. Snyder, *Democratization and the Danger of War*, „International Security ", Vol. 20, No. 1, Summer 1995, s. 5–38.

[32] Na temat implikacji dysproporcji w zaawansowaniu reform ekonomicznych dla bezpieczeństwa międzynarodowego w Europie. Zob.: H.-H. Höhmann, *Systemic Change in Cooperation Partner Countries: Yardsticks for Assessment, Results, Conclusions and Perspectives* [w:] *Status of Economic Reforms in Cooperation Countries in the mid-1990s: Opportunities, Constraints, Security Implications = L'Etat des réformes économiques dans les pays partnenaires de coopérations au milieu des annes 90: chances, constraintes, implications en matière de sécurité, Colloquium 28–30 June*, 1995, Brussels, NATO Economics Directorate and Office of Information and Press, Brussels 1996, s. 259–271.

[33] H. Domenach, M. Piconet, *Les migrations*, (seria: *Que sais-je?*), PUF Paris 1995; B. Badie, C. Wihtol de Wenden (red.), *Le défi migratoire. Questions de relations internationales*, Presses de la Fondation Nationale

- ekonomiczne i finansowe,
- naukowo-techniczne,
- kulturowe,
- ideologiczne,
- ekologiczne itp.[34]

Jakkolwiek podział ten odnosi się przede wszystkim do kształtowania bezpieczeństwa narodowego, to jednak możne mieć zastosowanie do wyróżniania środków kształtowania bezpieczeństwa międzynarodowego. Zakres i dobór środków zależą nie tylko od potrzeb stwarzanych przez powstające zagrożenia (czy wyzwania), ale przede wszystkim od percepcji tychże zagrożeń przez organy kierownicze państw i międzynarodowych instytucji bezpieczeństwa, a także od pozostających w ich dyspozycji zasobów oraz od umiejętności ich efektywnego wykorzystywania. Dlatego, oceniając podejmowane przez decydentów działania w celu ochrony i umacniania bezpieczeństwa międzynarodowego, należy mieć na uwadze przede wszystkim reprezentowane przez nich koncepcje polityki bezpieczeństwa.

Po zakończeniu zimnej wojny, w wyniku generalnej zmiany klimatu w stosunkach międzynarodowych polegającej na porzuceniu ideologicznie motywowanej konfrontacji, a następnie w konsekwencji rozpadu bloku wschodniego, państwa powróciły do:

- promocji własnych interesów narodowych
- poszukiwania wspólnych interesów na płaszczyźnie bezpieczeństwa.

Nie krępowane już dyscypliną wewnątrzblokową zróżnicowane tożsamości narodowe i konkurencyjne interesy państw zaowocowały nowymi zagrożeniami dla bezpieczeństwa międzynarodowego oraz wyzwaniami dla polityki państw i ich organizacji międzynarodowych. Stworzyło to potrzebę rozszerzania zakresu stosowanych środków w polityce bezpieczeństwa. Generalnie **następuje relatywne zmniejszenie znaczenia środków militarnych i siłowych, a podnoszona jest ranga środków cywilnych. Dlatego też współcześnie traci na znaczeniu bardzo ważny w latach zimnej wojny tzw. dylemat bezpieczeństwa**.

---

des Sciences Politiques, Paris 1994; J. Salt, Migration and Population Change in Europe, (Research Paper, No. 19), UNIDIR, United Nations, Geneva 1993; J. Windgren, International migration and regional stability, „International Affairs", Vol. 66, No. 4, October 1990, s. 749–766; F. S. Larrabee, *Down and Out in Warsaw and Budapest: Europe and East-West Migration*, „International Security", Vol. 16, No. 4, Spring 1992, s. 5–33.

[34] Szerzej zob. J. Zając, *Środki polityki bezpieczeństwa państwa* [w:] M. Ożóg-Radew, R. Rosa (red.), *Bezpieczeństwo i prawa człowieka: teoretyczne aspekty bezpieczeństwa i praw człowieka*, cz. I, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2004, s. 229–237.

Środki polityki bezpieczeństwa stają się coraz bardziej zróżnicowane, zależnie od charakteru, rozmiarów i siły zagrożeń dla wartości uznanych za ważne dla bezpieczeństwa państw i stabilności systemu międzynarodowego. Mogą to być przedsięwzięcia, podejmowane w ramach:

- funkcji wewnętrznej państw, takie jak wzmacnianie ich siły militarnej, gospodarczej, optymalizacji systemu społeczno-politycznego i stabilności politycznej,
- funkcji zewnętrznej, działania zmierzające do reformowania istniejących i tworzenia nowych międzynarodowych instytucji bezpieczeństwa.

Podobnie jak po I wojnie światowej, nastąpił nawrót do idealizmu i doszło do renesansu koncepcji bezpieczeństwa zbiorowego. Od początku lat 90. XX wieku w tzw. trzeciej wielkiej debacie w teorii stosunków międzynarodowych ścierały się dominujący w poprzedniej dekadzie nurt neorealistyczny z neoliberalizmem. **Ten ostatni nurt, nazywany neoliberalnym instytucjonalizmem lub pluralizmem, podjął ostrą krytykę tez neorealistów**[35] i szybko zyskał poparcie większości środowisk naukowych w USA i Europie Zachodniej. Miał też widoczny wpływ na administrację prezydenta Billa Clintona. Najbardziej znanymi przedstawicielami neoliberalnego instytucjonalizmu wypowiadającymi się na tematy bezpieczeństwa międzynarodowego są Robert Keohane, Joseph Nye, Richard Ullman, Bruce Russett, Charles Kupchan, Richard Betts[36]. Mają oni licznych kontynuatorów i naśladowców w USA i w Europie.

Neoliberalny instytucjonalizm czerpie inspiracje z klasycznego idealizmu, uwzględnia docenianą przez neorealistów strukturę systemu międzynarodowego[37]

---

[35] Zob. kwestionowane tezy neorealistów: J. Mearsheimer, *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War*, „International Security", Vol. 15, No. 1, Spring 1990, s. 5–57; idem, *The False Promise of International Institutions*, ibidem, Vol. 19, No. 3, Winter 1994/95, s. 5–49; S.M. Walt, *Alliances in Theory and Practice: What Lies Ahead?* [w:] Ch.W. Kegley, E.R. Wittkopf (red.), *The Global Agenda: Issues and Perspectives*, McGraw-Hill, New York 1991, s. 189–197; Ch. L. Glaser, *Why NATO is Still Best? Future Security Arrangements for Europe*, „International Security", Vol. 18, No. 1, Summer 1993, s. 5–50.

[36] R.O. Keohane, J.S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Longman, London 2001; R.O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton 2005; Ch.A. Kupchan, C.A. Kupchan, Concerts, *Collective Security, and the Future of Europe*, „International Security", Vol. 16, No. 1, Summer 1991, s. 114–161; R. K. Betts, *Systems for Peace or Causes of War?: Collective Security, Arms Control, and the New Europe*, ibidem, Vol. 17, No. 1, Summer 1992, s. 5–43; R.H. Ullman, *Securing Europe*, Princeton University Press, Princeton 1991; B. Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton University Press, Princeton 1993; J. Muravchik, *Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny*, A.E.I., Washington (DC) 1992.

[37] Niektórzy badacze poddają w wątpliwość, czy liberalny instytucjonalizm jest nurtem odrębnym od neorealizmu, czy jest tylko jego modyfikacją. Zob. R. Jervis, *Neorealism, Neoliberalism and Cooperation: Understanding the Debate*, „International Security", Vol. 24, No. 1, Summer 1999, s. 42–63; L.M. Ashworth,

i współzależności międzynarodowe, ale inaczej postrzega państwo, które uważa nie tylko za reprezentanta interesów narodowych, lecz także za reprezentanta aktorów subnarodowych (jednostek i grup zorganizowanych). A zatem inaczej widzi przesłanki polityki zagranicznej i roli państwa na arenie międzynarodowej. Państwo, będąc reprezentantem swojego różnych preferencji społecznych i znajdując się we współzależności ze swoim środowiskiem międzynarodowym inaczej musi prowadzić politykę bezpieczeństwa. Nie może koncentrować się tylko na trosce o swoje fizyczne przetrwanie, posługiwać się siłą i presją, rywalizować i walczyć. Anarchiczny stan środowiska międzynarodowego może być ograniczony poprzez współpracę międzynarodową, kompromis i budowę wzajemnego zaufania, ład międzynarodowy zaś powinno się budować na fundamencie stworzonym przez instytucje międzynarodowe, reżimy i normy prawne. Neoliberałowie uważają, że współpraca międzynarodowa jest stosunkowo łatwa, gdyż skłania do niej zacieśniająca się sieć transnarodowych współzależności ekonomicznych, technologicznych, kulturalnych, naukowych i innych.

Badacze ci podjęli krytykę tradycyjnych sojuszy polityczno-wojskowych (przede wszystkim NATO), a zaproponowali – podobnie jak ich idealistyczni poprzednicy z okresu tuż po I wojnie światowej – budowanie uniwersalnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego. Jako metodę zasugerowali współpracę, której efektem jest **bezpieczeństwo kooperatywne**[38]. Postulowali także zbudowanie w pierwszej kolejności regionalnego systemu bezpieczeństwa w Europie, gdzie zaistniały warunki do stworzenia „demokratycznej strefy pokoju". Właśnie upowszechnianie demokracji miało być swoistym panaceum zapewniającym pokój w myśl idealistycznego przekonania, że „demokracje nie walczą przeciw sobie"[39]. W ich wizji nowego ładu bez-

Did the Realist-Idealist Great Debate Really Happen? A Revisionist History of International relations, „International Relations", Vol. 16, No. 1, 2002, s. 33–51.

[38] Autorzy amerykańscy z Brookings Institution definiują bezpieczeństwo kooperatywne „jako model stosunków między państwami, w którym spory mogą powstawać, ale będą poddane ograniczeniom w ramach uzgodnionych norm i procedur. Uznając różnorodność, a nawet animozje między różnymi państwami i kulturami, ten rodzaj systemu międzynarodowego zapewnia rozwiązywanie konfliktów bez uciekania się do masowej przemocy. […] Bezpieczeństwo kooperatywne różni się od tradycyjnej idei bezpieczeństwa zbiorowego tak jak leczenie zapobiegawcze różni się od intensywnej opieki medycznej". Dalej autorzy ci stwierdzają, że obie strategie nie wykluczają się, a w rzeczywistości wzajemnie się wspierają, gdyż „w pełni rozwinięta struktura bezpieczeństwa kooperatywnego może obejmować postanowienia o kolektywnej obronie jako ostatecznej gwarancji dla swoich członków na wypadek agresji". J. E. Nolan (red.), *Global Engagement: Cooperation and Security in the 21th Century*, The Brookings Institution, Washington (DC) 1994, s. 5–6.

[39] Zob. debatę zwolenników i przeciwników „demokratycznego pokoju" w: M. E. Brown, S.M. Lynn-Jones, S. E. Miller (red.), *Debating the Democratic Peace*, MIT, Cambridge (Mass.) 1995.

pieczeństwa możliwe byłoby stosowanie siły wojskowej jako środka ostatecznego, po wyczerpaniu innych sposobów, tylko przez ONZ lub jej regionalne odpowiedniki[40]. Dopuszczając możliwość interwencji – choć pod zdradzającym hipokryzję warunkiem, że mają być one nie prewencją, a reakcją – stworzyły podstawy do akceptacji przez neoliberałów interwencji humanitarnych.

5. Dialektyka regionalizacji i globalizacji bezpieczeństwa międzynarodowego

Nawet w warunkach bipolarnego podziału świata uwidoczniła tendencja do przestrzennego (geograficznego) poszerzania wizji bezpieczeństwa państw w stosunkach międzynarodowych. Jednakowoż państwa wchodzące w skład któregoś z rywalizujących bloków, a nie będące jego liderami, nie mogły prowadzić narodowej polityki bezpieczeństwa opartej na własnych, niezależnych decyzjach, lecz musiały ją wiązać z działaniami na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego (blokowego lub zbiorowego)[41].

Prawidłowość poszerzania przestrzennej wizji bezpieczeństwa państw jeszcze wyraźniej, choć jakościowo odmiennie, funkcjonuje w epoce pozimnowojennej, kiedy to w rezultacie wzrostu negatywnych i pozytywnych współzależności międzynarodowych **większość państw preferuje kooperacyjne metody umacniania własnego bezpieczeństwa i jednocześnie bezpieczeństwa międzynarodowego w skali regionalnej i globalnej**. Skłania je do tego szybko dokonująca się internacjonalizacja zagrożeń dla bezpieczeństwa państw, takich jak wzrost terroryzmu i rozwój transnarodowej przestępczości zorganizowanej, handel bronią i proliferacja broni masowego rażenia, wzrost skażenia środowiska naturalnego, a także pojawianie się nowych wyzwań np. w postaci dużych migracji. Te nowe zagrożenia i wyzwania o charakterze transnarodowym mogą być skutecznie eliminowane lub podejmowane tylko wspólnie przez państwa narażonych regionów lub przez całą społeczność międzynarodową. **Następuje więc swoista internacjonalizacja i multilateryzacja działań państw na rzecz bezpieczeństwa. Prowadzi to jednocześnie do regionalizacji i globalizacji bezpieczeństwa międzynarodowego.** Ponownie, podobnie jak po

[40] Zdaniem części przedstawicieli liberalnego instytucjonalizmu dopuszczalne są interwencje zbrojne, których celem ma być zmiana ustroju na demokratyczny. Zob.: J. Rawls, *Prawo ludów*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2001, s. 136; F. Fukuyama, *Budowanie państwa. Władza i lad międzynarodowy w XXI wieku*, Rebis, Poznań 2005, s. 114.

[41] Por. R. Petković, *Security. Disarmament. Development* [w:] I. Dobozi (red.), *Development through Disarmament: Toward a Comprehensive Interpretation of Security*, Hungarian Peace Council, Budapest 1987, s. 85.

obu wojnach światowych, ujawnia się potrzeba budowania skutecznego systemu bezpieczeństwa zbiorowego[42].

Nie jest to zadanie łatwe. Powszechny system bezpieczeństwa w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych nie funkcjonował efektywnie w czasie zimnej wojny. Po jej ustąpieniu także nie wypełnia zadowalająco swoich zadań[43]. Jedną z głównych przyczyn tego jest niechęć USA do uznania nadrzędności ONZ i preferowanie przez nie unilateralnych działań własnych w celu rozwiązywania problemów bezpieczeństwa narodowego.

Nieskuteczność ONZ i egoistyczne ambicje wielu państw i regionalnych organizacji powodują swoistą **podzielność bezpieczeństwa międzynarodowego – jego regionalizację**. Istnieje także formalna podstawa do owej fragmentacji, w postaci przewidzianej w rozdziale VIII Karty NZ o odpowiedzialności układów i organizacji regionalnych za podejmowanie w uzgodnieniu z Radą Bezpieczeństwa działań w razie zagrożenia i naruszenia pokoju. Dotychczas klasyczne regionalne organizacje bezpieczeństwa (OPA, Liga Państw Arabskich, OJA/Unia Afrykańska, KBWE/OBWE) raczej rzadko podejmowały akcje na podstawie przepisów Karty NZ. Rośnie natomiast zainteresowanie innych organizacji, w tym o charakterze integracyjnym i sojuszy wojskowych, uzyskaniem podobnych kompetencji. W 1992 roku NATO przyznało sobie prawo do prowadzenia operacji *out of area*, czyli misji pokojowych pod egidą KBWE i ONZ. W trakcie realizowania misji wspierającej siły UNPROFOR w Bośni i Hercegowinie Sojusz przekroczył przyznany mu mandat, angażując się militarnie przeciwko Serbom bośniackim w 1995 roku. Następnie w 1999 roku NATO prowadziło bez upoważnienia Rady Bezpieczeństwa ONZ wojnę przeciwko Federalnej Republice Jugosławii. W trakcie tej interwencji USA starały się przekonać swoich sojuszników do przyznania NATO prawa do prowadzenia tzw. operacji zarządzania kryzysowego bez mandatu ONZ i uczynienia z NATO sojuszu globalnego mogącego działać poza strefą północnego Atlantyku. W ten sposób NATO stałoby się organizacją pełniącą oprócz zadań obrony terytorialnej funkcje charakterystyczne dla organizacji bezpieczeństwa zbiorowego. Podobne kompetencje przyznały sobie w 1992 roku Unia Zachodnioeuropejska i Wspólnota Niepodległych Państw, a w 1999 roku Unia Europejska. Organizacje te uznały jednak prymat obowiązującego prawa międzynarodowego, a ich operacje pokojowe mogą być prowadzone tylko na podstawie mandatu ONZ.

---

[42] Por. B.M. Blechman, *International peace and security in the twenty-first century* [w:] K. Booth (red.), *Statecraft and Security: The Cold War and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 395–306.

[43] Szerzej zob. R. Zięba, *System bezpieczeństwa międzynarodowego ONZ – akcje w razie zagrożenia i naruszenia pokoju* [w:] J. Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych: bilans i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 65–88.

Jak widać, w zakresie odpowiedzialności za prowadzenie operacji pokojowych **występuje podział zadań między powszechną organizacją bezpieczeństwa a organizacjami regionalnymi**. **Niekiedy operacje pokojowe prowadzone są wspólnie**, np. przez ONZ i Wspólnotę Gospodarczą Afryki Zachodniej (w Wybrzeżu Kości Słoniowej), ONZ i UE (w Demokratycznej Republice Konga), Unię Afrykańską, UE i NATO (w Sudanie).

Konkludując, można skonstatować, że po zimnej wojnie wyraźnie występują tendencje do regionalizacji i globalizacji bezpieczeństwa międzynarodowego. Są one rezultatem internacjonalizacji zagrożeń i wyzwań, która skłania państwa narodowe i instytucje międzynarodowe do podejmowania najbardziej efektywnych działań eliminujących i rozwiązujących problemy oraz zabezpieczających indywidualne i wspólne interesy. Większość z nich może być rozwiązana w regionach przez zainteresowane państwa, a pozostałe – na arenie światowej, z udziałem wszystkich podmiotów, w tym także organizacji pozarządowych.

Pytania i zagadnienia kontrolne

- Scharakteryzuj trzy ujęcia bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych.
- Opisz relacje między bezpieczeństwem narodowym a bezpieczeństwem międzynarodowym.
- Wyjaśnij, dlaczego po zimnej wojnie zmniejszyła się przydatność paradygmatu realistycznego w badaniach bezpieczeństwa?
- Jakie są główne wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa po zimnej wojnie?
- Dlaczego po zimnej wojnie wzrosło znaczenie paradygmatu literalnego w badaniach bezpieczeństwa?
- Z czego wynika tendencja do regionalizacji i globalizacji bezpieczeństwa międzynarodowego?

Literatura uzupełniająca

Baldwin David A., *Security Studies and the End of Cold War*, „World Politics", Vol. 48, No. 1, October 1995, s. 117–141.

Buzan Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder (CO) 1998.

Buzan Barry, *People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead 1991.

Kolodziej Edward E., *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Stańczyk Jerzy, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1996.

Zając Justyna, *Środki polityki bezpieczeństwa państwa* [w:] Maria Ożóg-Radew, Ryszard Rosa (red.), *Bezpieczeństwo i prawa człowieka: teoretyczne aspekty bezpieczeństwa i praw człowieka*, cz. I, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2004, s. 229–237.

Zięba Ryszard, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe", 1989, nr 10, s. 49–70.

Zięba Ryszard, *Teoria ogólna bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych* [w:] *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 935–953.

Zięba Ryszard, *Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Studia Nauk Politycznych", 2003, nr 1, s. 187–196.